

M E S O S Disiplinlerarası Ortaçağ Çalışmaları Dergisi
The Journal of Interdisciplinary Medieval Studies

Karai Mezhebi ve Bu Mezhebi Benimseyen Karay Türkleri

Yazar/Author: Emine Atmaca

Kaynak/Source: *Mesos: Disiplinlerarası Ortaçağ Çalışmaları Dergisi*, II , 57-81.

Doi: 10.37223/mesos.2020.3

MESOS Disiplinlerarası Ortaçağ Çalışmaları Dergisi içinde yayımlanan tüm yazılar kamunun kullanımına açıktır; serbestçe, ücretsiz biçimde, yayıncıdan ve yazar(lar)dan izin alınmaksızın okunabilir, kaynak gösterilmesi şartıyla indirilebilir, dağıtılabılır ve kullanılabilir.

**Karai Mezhebi ve Bu Mezhebi Benimseyen Karay
Türkleri**

**The Karai Sect and The Karay Turks Who Adopted
This Sect**

Emine Atmaca*

* Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, eatmaca@akdeniz.edu.tr, Orcid ID:
<https://orcid.org/0000-0002-2868-1659>

Özet

Musevilerin bir arada yaşadıkları dönemde Yahudi yasalarını ve Tevrat'ı iyi bilen hahamlardan bazıları, kutsal kitapları olan Tanah'ı (~Tanakh) modernleştirmek, halk tarafından daha anlaşılır hale getirmek ve sözlü geleneğe var olan yasa ve efsaneleri kayıt altına almak amacıyla Talmud adlı eseri kaleme almışlardır. Museviler içerisinde yalnızca bir grup *Anan ben David* (d. 715-ö. 795) liderliğinde, Tanah'a (~Ahd-i Atîk) bağlı kalacaklarını belirterek ana cemaat Rabbânîyet'ten ayrılmış ve şifahi geleneğin ürünlerinin yer aldığı, Rabbânî hukukunun temel eseri olarak kabul edilen Talmud'u reddetmişlerdir. *Ananiye* adıyla bilinen bu grup daha sonra Aramî-Ibrânî dilinde "okumak, çağırmak" anlamındaki *kara*-kelimesinden türetilmiş, "kutsal yazıyı okuyanlar/bilenler" anlamında kullanılan Karaim adlı mezheple tarihi verilerde kayıtlı olan bilgiye göre X. veya XI. yüzyıllarda birleşmiştir. Başlangıçta kurucusunun adına bağlı olarak "Ananiya" ismini alan bu mezhep, kısa bir süre sonra *Karai Mezhebi* (~*Ananiye Mezhebi*) adıyla anılır olmuştur. Karaim mezhebine itimat eden Yahudiler içerisinde farklı milletlerin olduğu görülür. Bu milletlerin içerisinde biri de VII-XI. yüzyıllar arasında Karadeniz ile Kafkas dağlarının kuzeyinde ve İdil (~Volga) dolaylarında hüküm süren Hazar Türk Devleti (650-985) ve bu devletin bakiyelerinden biri olduğu bazı Türkologlar tarafından kabul edilen ve adlarını bağlı buldukları mezhepten alan ve bugün Kırım, Litvanya, Polonya vb. ülkelerde ikamet eden Karay Türkleridir.

Anahtar kelimeler: Karaim, Hazar Devleti, Karay Türkleri, Kenesa

Abstract

Some of the rabbis who knew well the Jewish laws and the Torah, when the Jews lived together wrote the Talmud in order to modernize the holy book, the Tanakh (~Tanakh), to make it more clear to the public, and to record the laws and legends that exist in the oral tradition. Only one group of Jews whose leader Anan ben David (b. 715-d. 795) was, separated from Rabbaniyat that was the main congregation by stating that they would adhere to the Tanakh (~The Old Testament), and rejected the Talmud, which was considered the main work of Rabbani law, with the products of the divine tradition. According to information recorded in historical data, this group, known as Ananiye, later has been united with these called Karaim -the word Karaim has derived from "kara-" which is Aramic and means "to read, to call" and has been used to mean "those who read/know scripture"- in the 10th or 11th centuries. Originally named "Ananiya" due to its founder's name, this sect afterwards became known as Karai sect (~Ananiye sect). It is seen that there are different nations among the Jews who rely on the Karaim sect. One of the these nations is the Karay Turks who are, according to some Turkologists, successors of the Khazar Turk State (650-985) which ruled north of the Black Sea and Caucasus Mountains, around the Idyl (~Volga) from 7th to 11th centuries who are named after their denomination and who today reside in Crimea, Lithuania, Poland, etc.

Keywords: Karaim, Khazar State, Karay Turks, Kenesa

Giriş

Karaim kelimesi, Aramî-İbrânî dilinde “okumak, çağırmak” anlamındaki *kara-* kelimesinden türetilmiştir. Kelime, Arapçada da “okumak” anlamındadır; yani İbrânîce ve Arapçada ortak olan kelimelerden biridir. *Karaim*, *karai* kelimesine *-im* çoğul eki getirilerek türetilmiştir. İbrânîcede קראים *karaim* kelimesi, “kutsal yazıyı okuyanlar/bilenler” anlamında kullanılmaktadır¹. Türkiye Diyanet Vakfı tarafından yayımlanan İslâm Ansiklopedisi’nde ise kelimenin kökünde “davet etmek” mânâsının da bulunduğu ve Kara’im isminin “(insanları hakiki Tevrat inancına) çağırıcılar/davet ediciler” anlamına geldiği de ileri sürülmüştür². “Karaim” (Türkçede “Karayim”) adı dünyadaki bütün Karayimler için dinsel bir grup adı olarak yaygın biçimde kullanılırken, bu grubun dinsel inancı da “Karaizm” veya “Karait Dini” (~Karaite Religion) olarak adlandırılmaktadır³. Karay adı halkın arasında ve edebî dilde *Karay*, *Keray*; *Karait* ve *Karaylar* diye geçmektedir. Karaim terimi, İbrânîcede kutsal yazılar (~Tevrat) anlamına gelen “Mikra” kelimesinden türemiştir. Karaim, Tora’nın sahipleri veya kutsal metnin çocukları anlamında “Baalei la Mikra” veya Tora’nın evlatları anlamında “Bene Mikra” olarak da bilinmektedir⁴.

Karailik veya genel adıyla bilinen Karaim Yahudiliği, İslamiyet’in doğuşundan sonra Irak topraklarında ortaya çıkmış, Tanah’ı dinî hükümlerin yegâne kaynağı olarak kabul eden, MS X.-XII. yüzyıllar arasında geleneksel Ortodoks Yahudiliğinin en güçlü muhalifi olmuş bir mezheptir. Karailik, Talmud’u yani sözlü geleneğin ürünlerini reddeden, sadece kutsal kitap olarak Tanah’ı (~Ahd-i Atîk) kabul eden bir Yahudi mezhebidir. Tevrat’a inanmakla birlikte Talmud’u da kutsal bir kitap olarak benimseyen ve sözlü ürünlerin hepsine itimat eden Yahudilere ise Rabbânî veya Talmudist denmektedir. Tanah (~Tanakh) Museviliğin kutsal kitabını oluşturan üç bölümün isimlerinden yani *Tora*, *Neviim* ve *Ketuvim*’in baş harflerinden müteşekkil bir akronimdir (İbrânîcede ötümsüz-patlayıcı /k/ ünsüzü kelime ortası ve sonunda kullanıldığı zaman ötümsüz-sızıcı /h/ olduğu için kısaltması *Tanah* şeklinde yapılmıştır.). Museviliğin

¹ Ananiasz Zajaczkowski, *Karaims in Poland* (Państwowe Wydawn Naukowe, 1961), 11; Tapani Harviainen, “Signs of new life in Karaim Communities”, In *Ethnic Encounter and Culture Change. Papers from Third Nordic Conference on Middle Eastern Studies*, 1997: 74; Selma Gülsevin, *Karay Türklerinin Dili* (Ankara: TDK Yayınları, 2016), 13; Yusuf Besalel, *Osmanlı ve Türk Yahudileri*, (İstanbul: Gözlem Yayınları, 1999), 311-312; Tülay Çulha, “Kırım Karaylarının Halk Edebiyatı Kaynakları “Mecmualar”, *Folklor/Edebiyat* 16/61, 2010: 33.

² Mustafa Sinanoğlu, “Karâilik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 24, 2001: 424.

³ Timur Kocaoğlu, “Karaycanın Bugünkü Durumu: Mykolas Firkovičius ile Mark Lavrinovičius’lerin Anısına”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi* 5/12, 2017: 7-8.

⁴ İlknur Daşbadem, *Geçmişten Günümüze Yahudi Mezheplerinin Mesih Anlayışı ve Mesih Hareketler*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, (Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Dinler Tarihi Bilim Dalı 2008): 46.

kutsal kitabı olan Tanah, toplam 24 bölümden oluşur. Bu 24 bölüm kendi içerisinde üçe ayrılır: “Yasa” yani *Tora*, “Peygamberler” yani *Neviim*, “Yazılar” yani *Ketuvim*. Bunlardan ilki *Tora* diğer adıyla *Tevrat* (İbrânîcedeki *Torah* sözcüğünün Arapça karşılığı olan *تورات tawrat* biçiminin Türkçeye uyarlanmış şeklidir.) Hz. Musa Peygamber’in Beş Kitabı’ndan oluşur. Bu beş kitap, *Tekvin-Bereşit* “Dünya’nın yaratılışı” ile başlar, *Tesniye-Devarim* “Sözler” bölümü ile sona erer. Tanah’ın ikinci bölümünü, *Neviim* “Peygamberler” oluşturur ve bu bölüm 8 kitaptan oluşmuştur. İlk dört kitap Hz. Musa’nın ölümünden sonra Yahudi tarihini anlatır. İsrâiloğulları’nın tarihini *Tevrat*’ta kaldığı yerden itibaren Babil esaretine kadar (MÖ 586) devam ettirmektedir. Tanah’ın üçüncü bölümünü ise *Ketuvim-Ketubim* “Yazılar” adı verilen bölüm oluşturur. 11 kitaptan oluşan bu bölüm ilahi ve münacatlar, şiirler, hikmetler ve tarihler gibi yazılardan meydana gelmektedir. Rabbânî geleneğinde Tanah’ın dışında kutsal kabul edilen bir diğer kitap *Talmud*’dur. İnanişâ göre Tanrı, Horeb dağında (~Tanrı dağı, Sînâ dağı) Hz. Musa’ya yazılı *Tevrat*’ın yanı sıra onun açıklaması niteliğindeki sözlü *Tevrat*’ı da vermiştir, Hz. Musa Peygamber de bunu yazıya aktarmayıp kendisinden sonra kavminin başına geçen Yeşua (İÖ 639-609)’ya şifâhen bildirmiştir⁵. MS II. yüzyılda Yahudi tarihinin önemli şahsiyetlerinden biri olan Yehuda ha-Nassi adındaki bir haham, nesilden nesile nakledilen bu emirlerin kaybolmasını önlemek adına “Mişna” adıyla toplamıştır. Haham Rabi Yehuda ha-Nassi öldükten sonra “Gemara” adıyla hahamlar yeni bir tefsir kitabı meydana getirmişlerdir. Sonraki zamanlarda hahamlar tarafından Mişna ve Gemara’nın birleşmesiyle “Talmud” oluşturulmuştur⁶.

Karaizm mezhebini, Hz. Musa soyundan gelen *Anan ben David* (d. 715-ö. 795) adlı bir kişi 760 yılı civarında genel Yahudi dininden ayrı olarak kurmuştur. Tarihi verilere göre kurulma sebebi şöyle açıklanmaktadır: Musevi toplumunun cemaat reisi İshak Harkavi’nin 760’ta ölümü üzerine *Talmud İbrânî akademisinin* (~Genonim) ileri gelenleri cemaat başkanlığı için yaşça büyük ve daha bilgili olmasına rağmen Anan’ı değil daha mütevazı bir kişiliğe sahip olan kardeşi Hananiah’ı tercih etmişlerdir. Anan ben David’in Genonim üyelerinin yaptığı bu seçime itirazı üzerine Abbasî halifesi Mansur, devletin dirlik ve düzenini sağlamak adına Anan’ı hapse atmıştır. Anan, Ebu Hanife telkinleriyle kendisini halifeye affettirdikten sonra *Talmudcu* geleneğe karşı kendi din anlayışını belirlemeye ve taraftar toplamaya başlamıştır⁷. Böylelikle Rabbânîlerden farklı olarak İsrâiloğulları’nın dışında kalan ırklar, VIII. yüzyıldan itibaren Karai

⁵ Perihan Kaya, “İstanbul’daki Son Karaylar” *Jofel / Journal of Endangered Languages/Tehlikedeki Diller Dergisi* 6-7/4, 2015: 81-82.

⁶ Ali Onur Kara, “Karai Mezhebi ve Karay Türkleri”, *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, 2017: 56.

⁷ Kaya, “İstanbul’daki Son Karaylar”, 83.

mezhebine yavaş yavaş girmeye başlamışlardır. Yahudi ırkından bir kimse Karai olabildiği gibi bir Arap veya Türk de Karai mezhebine müntesip olabilir⁸. Yalnız bu konu üzerinde Şaban Kuzgun, “Türklerde Yahudilik ve Doğu Avrupa Yahudilerinin Menşei Hazar ve Karay Türkleri” adlı çalışmasında Karai kaynaklarına göre şu bilgiyi okuyucularıyla paylaşmıştır:

Bizanslı Karaî bilgini Eliyahu ben Abraham, Hiluk “ha Karaim ve ha Rabbanim” adlı eserinde kaynaklarda verilen bilginin tersini söylemekte ve Anan ben David’in Bağdat’ta Peruşîlerin de katılmış olduğu bir seçim ile akademi başkanlığına seçildiğini ifade etmektedir. Seçimin ardından Şifahi Tora (~Talmud) aleyhine vaazlar vermeye başlamış ve Yazılı Tora’yı (~Tevrat) eski itibarına ulaştırmaya çalışmıştır. Bunun üzerine Peruşîler Halife Mansur’a kanunlara karşı geliyor gerekçesiyle şikâyet etmişlerdir⁹.

Anan ben David, Peruşîlerin şikâyeti üzerine hapse atılmış, halifeden izin almak kaydıyla Bağdat’ta kalmaması şartıyla serbest bırakılmıştır. Bağdat’tan ayrılıp Kudüs’e yerleşen Anan, ilk kenesayı inşa etmiş, sözlü geleneğin ürünlerini reddeden Tanah (~Ahd-i Atîk) temelli bir mezhep kurmuştur¹⁰.

Anan ben David’in takipçileri diğer adıyla Ananiler, Abbasi Halifeliği yönetimindeki Doğu İslam topraklarında gelişen birkaç Musevi mezhebinden biridir. Karaylar da aynı dönemde ortaya çıkmış Ananiliğin bir diğer kolu veya kutsal kitap merkezli aynı ilkeleri benimseyen bağımsız bir gruptur. İki mezhep tarihi verilere göre X. veya XI. yüzyıllarda birleşmiştir¹¹. Yukarıda da izah edildiği gibi başlangıçta kurucusunun adına bağlı olarak “Ananiya” ismini alan bu mezhep, kısa bir süre sonra *Karai Mezhebi* (~*Ananiye Mezhebi*) adını almıştır¹². İslami kaynaklarda da bu mezhep *Ananiyyûn* olarak geçmektedir. Rabbânî eserler, bu mezhebin kuruluşunu rekabet ve iç çekişmelere bağlarlar ve *Anan ben David*’in bu mezhebi yukarıda da ifade edildiği gibi hissi sebeplerle kurmuş olduğunu iddia ederler. Rabbânî Yahudiliğe göre Anan, mezhebin temel ilkelerini, hapishanede tanıştığı Hanefi mezhebinin kurucusu, İslam fıkıh ve hadis bilgini Ebû Hanîfe’den almıştır¹³. Çünkü söz konusu bu mezhepte, İslamiyet motifli pek çok ritüeli görmek mümkündür. Bununla birlikte, Rabbânî kaynakların iddialarının aksine Karai kaynaklar, bu mezhebin başlangıcını çok öncelere, ta

⁸ Şaban Kuzgun, “Karay Türkeri’nin Dünü Bugünü”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Şaban Kuzgun Armağanı, 2000: 1.

⁹ Şaban Kuzgun, *Türklerde Yahudilik ve Doğu Avrupa Yahudilerinin Menşei Hazar ve Karay Türkleri*, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları 2015), 204.

¹⁰ Kara, “Karai Mezhebi ve Karay Türkleri”, 56.

¹¹ Kaya, “İstanbul’daki Son Karaylar”, 83.

¹² Semra Doğruer, *Karay (Karaim) Türklerinin Sözlü Edebiyatı*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, (Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2007), 38; Gülsevin, *Karay Türklerinin Dili*, 17.

¹³ Daşbadem, *Geçmişten Günümüze Yahudi Mezheplerinin Mesih Anlayışı ve Mesih Hareketler*, 46-47.

Sadukiler'e (~İbrânîce Tsedukim)¹⁴ kadar götürmekte, Anan ben David'in aslında Saduki inancında sâlih bir kimse olduğunu zikretmektedirler¹⁵.

Başlangıçta Ortadoğu temelli olarak karşımıza çıkan Karai mezhebi, daha sonra dünyanın birçok bölgesine yayılmasıyla kendisini göstermiştir. Bu akımın kökleri, Yahudi tarihi içerisinde oldukça gerilere gitmekle birlikte, Abbasîler döneminde *Anan Ben David* tarafından bu dinî hareket sistemleştirilmiş ve ilk Karaî cemaati de bu şekilde kendini göstermiştir. Başta Iraktakiler olmak üzere Talmudist Yahudilerin şiddetli itirazlarına sebebiyet vermiş ve bu arada VIII. yüzyılın başlarından itibaren Kudüs, Filistin, Suriye, Kuzey Afrika, Bizans, İran, Ermenistan, Kafkasya, Kırım gibi birçok yerde Karaî cemaatleri kendini göstermiştir ki bunlardan birisi de büyük çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu *Hazar ülkesidir*¹⁶. Yahudilik her ne kadar günümüzde İsraililerle veya İsrailiyat ile özleştirilse de gerçekte bu durumun böyle olmadığı açıktır¹⁷.

Çarlık Rusya zamanında dağınık vaziyette yaşayan Karay Türkleri, Rus hükümetinin 1852 yılında aldığı bir karar sonucu Rusya'da sadece bir bölgeye yerleşmek yerine istedikleri bölgelere yerleşme hakkını elde etmişlerdir¹⁸. Yanız Eski Sovyetler Birliği topraklarında yaşayan Karaîlerin büyük bir kısmı ihtilalden sonra buraları terk etmiş, bunlardan bir kısmı Amerika'ya ve Avrupa ülkelerine göç etmiş, diğer bir kısmı ise Mısır'a gitmiştir. 1948'te Kanal Savaşı'nın patlak vermesi ile Mısır'daki Karaîler, o günün siyasî ve politik ortamından olumsuz etkilenerek Mısır'ı da terk etmek zorunda kalmışlardır. Mısır'dan ayrılanların büyük bir çoğunluğu İsrail'e göç etmiş, çok az bir kısmı ise Avrupa ve Amerika'ya gitmiştir. Mançurya, İran, Ermenistan, Çin gibi ülkelerde çok az kalan Karaîler de zamanla buldukları yerleri terk ederek Avrupa ve Amerika'ya göç etmişlerdir. Hâlihazırda dünyada yaşayan Karaîlerin tam olarak sayılarını tespit etmek oldukça güçtür¹⁹. Yalnız Perihan Kaya, bu konu üzerinde yaptığı bir çalışmada,

¹⁴ Sadukilik (Saduceens) hakkında ayrıntılı bilgi için bk. *İslam Ansiklopedisi*, "Mezhepler ve Dinî Gruplar", 2013: 212-213. <https://islamansiklopedisi.org.tr/yahudilik> (Erişim tarihi: 12.12.2019; 14: 00).

¹⁵ Şaban Kuzgun, *Hazar ve Karay Türkleri*, (Ankara: Bilge Kültür Sanat Yayınevi, 1985), 159; Daşbadem, *Geçmişten Günümüze Yahudi Mezheplerinin Mesih Anlayışı ve Mesihî Hareketler*, 48.

¹⁶ Simon Şişman, "İstanbul Karayları", *İstanbul Enstitüsü Mecmuası*, 1957: 97-102.

¹⁷ Ünver Günay-Harun Güngör. *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dini Tarihi* (İstanbul: Berikan Yayınevi, 2015), 217.

¹⁸ Dmitriy Anatolyeviç Prohorov, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısı-XX. Yüzyılın Başlarında Tavriya Vilayeti Karaim Türklerinin Etnik ve Dil Durumu", (çev. Emine Atmaca-Reshide Adzhumerova) *Gazi Türkiyat* 13, 2013: 209.

¹⁹ Doğruer, *Karay (Karaim) Türklerinin Sözlü Edebiyatı*, 18; Özlem Kazan, *Litvanya Karaylarına Ait Dini Metinler, I-IV*, Yayınlanmamış Doktora Tezi (İstanbul: Marmara Üniversitesi 2002), 1; Bülent Ayberk, "Litvanya Karaylarının Tarihi ve Kenesa Örnekleri Bağlamında Trakai Karay Kenessası'nın İç Mekânına İlişkin Bir İnceleme", *Mimarlık ve Yaşam Dergisi* 3(1), 18: 79; Kuzgun, "Karay Türkeri'nin Dünü Bugünü", 3.

“bugün dünya üzerinde 30.000 civarında (*Mısır Karayları, Arap Karayları, İsrail Karayları ve Rus Karayları*) Karay mezhebine mensup insan olduğunu, ancak bunların 2.000 kadarının Türk soylu olduğunu²⁰ ifade etmiştir.

Karay Türklerinin Menşei ve Dini Durumu

Bazı araştırmacılar, Karay Türklerinin Hazarlardan oluşmuş bir Türk kavmi olduğunu ileri sürmektedirler²¹. Amerikalı tarihçi ve Türkolog Peter Golden, bir çalışmasında Orta Çağ'da en büyük devletlerden birini kuran Hazarların etnik kökeninin en tartışmalı konulardan biri olduğunu belirttiikten sonra bu konuda kendisinden önce konunun uzmanları W. Barthold, M. İ. Artamonov, K. Czeplédy, D. M. Dunlop, J. Marquarat, A. Zajaczkowski, N. A. Baskakov ve S. Şapşal'ın yaptığı araştırmalar hakkında ayrıntılı bilgi vermiştir. Golden bu konunun, lengüistik akrabalığın netliğe kavuşmasının en iyi yolunun Hazarcadan günümüze ulaşan çok az sayıdaki kelimenin (boy adı, yer adları, unvanlar ile bazı özel isimler) köken bilgisinin yapılmasının gerekliliği üzerinde durmuştur²². Türk asıllı Polonyalı Türkolog ve şarkiyatçı Zajaczkowski, “Hazarcaya ait bu kelimelerin ilgi çekici bir analizini vermiş, Hazarların Türk karakterini vurgulamış ve Hazarların Türk dilinin Kıpçak lehçesi olabileceğini ileri sürmüştür”²³. Ayrıca Zajaczkowski'nin yazısının devamında Doğu Avrupa'da yaşayan Karayları Hazarların varisleri/torunları olarak göstermek eğiliminde olduğu görülür. Golden, onun bu görüşüne katılmamakta, Hazar-Karay bağlantısını destekleyen bir tarihi veri olmadığını düşündüğünden hatalı bir bilgi olarak değerlendirmektedir²⁴. Bu Türk boyunun metinlerinden anlaşıldığına göre yalnız Hazar değil, *Bulgar, Uz-Peçenek* ve *Kıpçak Kumanlarıyla (~Koman)* karşılıklı etkileşim sonucunda ortaya çıktığı görülmektedir²⁵. Macar kökenli Türkolog Gyula Németh de hanlık halkının çeşitli dillerde konuştuğu ve yine Runik, Yunan, Arap ve İbrânî gibi farklı alfabeler ile yazdığı, çeşitli boylara mensup Türk nüfusunun yanı sıra (Hun-Hazarlar, Göktür-Hazarlar ve Musevi-Hazarlar gibi) İranlı, Fin-Ugor, Slav, Paleo-Kafkasyalı ve antik Musevi topluluklardan oluştuğunu ifade etmiştir²⁶. Köken itibariyle Türk olup Orta Asya

²⁰ Kaya, “İstanbul'daki Son Karaylar”, 83.

²¹ D. M. Dunlop, *Hazar Yahudi Tarihi*, (İstanbul: Selenge Yayınları, 2008), 12; Y. Grişin, *Pol'sko-Litovskiy Tatar: Vzglyad Çerez Veka Kazan'*, Tatarskoye Knijnoye İzdatel'stvo, 2000: 19; Şişman, “İstanbul Karayları”, 97-102.

²² Peter B. Golden, *Hazar Çalışmaları*, çev. Egemen Çağrı Mızrak (İstanbul: Selenge Yayınları 2006), 16, 64-71.

²³ Golden, *Hazar Çalışmaları*, 32-33.

²⁴ Golden, *Hazar Çalışmaları*, 33.

²⁵ Kuzgun, “Karay Türkeri'nin Dünü Bugünü”, 2.

²⁶ Peter B. Golden, “Khazar Studies: Achievements and Perspectives”, In Peter B. Golden (*Haggai Ben-Shammai and András Róna-Tas*), *The World of the Khazars*, (Leiden: Brill, 2007), 7-57.

steplerinden veya Ural Dağları veyahut Kafkas Dağları'ndan²⁷ gelmiş olan Hazarlar, MS VII.-XI. yüzyıllar arasında Karadeniz ve Hazar Denizi'nin kuzeyinde Volga nehri ve Kırım arasında büyük bir imparatorluk kurmuşlardır (Resim 1).

Resim 1: Hazar Devleti'nin Sınırları

Karaylar, bir görüşe göre Hazarlar döneminde (VII.-XI. yy.)²⁸ Museviliği kabul etmişlerdir. Tarihi kaynaklarda Museviliği resmi din olarak kabul eden tek Türk devletinin Hazar Devleti olduğu bilgisi yer alır²⁹. Ancak bu din, Hazar hanedanı ve ona bağlı yönetici sınıfın dini olup Hazar Devleti'nin bünyesinde yer alan kabilelerin dini haline gelmemiştir. Öyle ki Hazarların dinî hoşgörüsü ve Orta Çağ'da genel dinî uygulamaları, bünyesinde yer alan diğer dinlerin daha fazla taraftar toplamasına neden olmuştur³⁰.

Hazar Devleti'ne Museviliğin gelişi konusunda araştırmacıların hemfikir olmadığı görülür. Şöyle ki

R. S. Karaşemsi'ye göre 670 yılında Sakarya'dan Hazar topraklarına göç eden İshak Sangarî isimli bir Yahudi, Hazar Hakanı'na Yahudiliği benimsetmiştir (Kuzgun, 1985: 129). Bir diğer

²⁷ Kevin Alan Brook, *Bir Türk İmparatorluğu Hazar Yahudileri*, (İstanbul: Nokta Kitap, 2015), 23.

²⁸ Zeki Velidi Togan, "Resîd-ûd-din tabîb. rasîd al-din tabîb (1248-1318) fazlallah b. 'Imâd al-davla abu'l-hayr b. 'alî", *İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1988), 397; Talat Tekin-Mehmet Ölmez, *Türk Dilleri-Giriş* (İstanbul: Yıldız Dil ve Edebiyat, 2003), 126.

²⁹ Ahmet Gökbel, *Kıpçak Türkleri (Siyasi ve Dini Tarihi)* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2000), 333.

³⁰ M. İ. Artamonov, *Hazar Tarihi Türkler, Yahudiler, Ruslar* (İstanbul: Selenge, 2004), 348.

görüş, Emevi halifesi Mervan'ın baskısıyla Hazar Kağanı'nın Yahudiliği 737 yılında kabul ettiğini ifade eden Artamanov'un görüşüdür (Artamanov, 2004: 343). Başka bir görüş ise 960'lı yılların başında Endülüs Emevi halifesi III. Abdurrahman'ın danışmanı Hasday bin Şaprut'a İspanya'ya, cevabi bir mektup yazan Hazar Kağanı Yusuf'un dönemidir. 960'ların başında yazdığı mektupta Yusuf, şecere kitaplarında soylarının nasıl yazıldığına dair bilgi vermiştir. Hazarların Museviliği benimseme tarihi olarak bazı belgeler, VIII. yüzyılın birinci çeyreğini, bazı belgeler ise IX. yüzyılın başlarını göstermektedir. İki tarih arasındaki bu kadar büyük farkın olması bazı araştırmacıları her iki tarihi de şüpheli görmeye sevk etmiştir (Artamanov, 2004: 350). Mes'udi'nin "Murûc ez-Zeheb" adlı eserinde verdiği bilgilere göre Musevilik, en tanınmış Abbasi halifesi Harun Reşid (786-809) zamanından itibaren Hazarya'da birinci din haline getirilmiştir (Artamanov, 2004: 348; Karatay; Acar, 2015: 366-367)³¹.

Yukarıda da belirtildiği gibi Hazarya, Orta Çağ Avrupası'nda değişik uluslardan, ırklardan olan kimselerin bir araya geldiği kozmopolit bir ülke idi. Öyle ki bu ülke "Slav, Türk, İran, Arap ve Kafkas ırklarının oluşturduğu çok ırklı bir toplumdur"³². Dolayısıyla tarihî verilerden elden edilen bilgilere göre ülkede, Musevilğin yanı sıra Hristiyanlık, Müslümanlık ve eski Türk dini de muhafaza edilmekte idi³³. IX. ve X. yüzyıllarda Musevilik, Hazarlar arasında etkili olmaya başlamıştı. Hristiyanlık ve Müslümanlık gibi diğer dinler de çok ırklı bir toplum olan Hazarya'da rağbet görmüştü³⁴.

Hazarların Museviliği ne zaman benimsediklerinin yanı sıra bir diğer üzerinde durulması gereken mesele Hazarların Hz. Musa Şeriatı'nın Karaim inanç şeklini mi yoksa Rabbanist inanç şeklini mi uyguladıkları mevzudur. Tarihi verilerden Hazar Devleti'nin yönetici sınıfının hangi Musevi mezhebini benimsediğini tespit etmek/edebilmek oldukça güçtür. Doktora çalışmasını Hazarlar üzerine hazırlayan Golden, Zajączkowski'nin Hazarların Karaim inancını uyguladıklarına dair iddiasını kabul etmemekte ve delil olarak Hazar Meliki Yosef'in mektubunu göstermektedir. Ayrıca Golden, Hazarların bir diğer meliki Obadya'nın Hazarya'da gerçekleştirdiği Yahudi âlimleri sarayda toplaması, sinagoglar inşa ettirmesi gibi reformların Rabbanist tarza daha yakın

³¹ Muammer Ulutürk, "Litvanya Trakai'da Yaşayan Günümüz Musevi Karay Türkleri ve Kültürel Mirasları", *Turkish Studies* 13/9, 2018: 281.

³² Brook, *Bir Türk İmparatorluğu Hazar Yahudileri*, 97.

³³ Brook, *Bir Türk İmparatorluğu Hazar Yahudileri*, 97; Ergin Ayan, "Karaim Takvimi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 4/19, 2011: 118; Kaya, "İstanbul'daki Son Karaylar", 84.

³⁴ Brook, *Bir Türk İmparatorluğu Hazar Yahudileri*, 97.

olduğunu dile getirmekte ve Hazarların Hz. Musa Şeriatı'nın Rabbanist inanç şeklini kabul ettiklerini düşünmeliyiz demektir³⁵.

Bugün araştırmacıların üzerinde durduğu bir diğer önemli mesele de Karayların Hazar değil Kıpçak Türkçesi konuşuyor olmalarıdır. Bazı araştırmacılar, Karayların Hazar Kağanlığı yıkıldıktan çok sonra Museviliğin Karaim mezhebini benimsemiş Kıpçaklar olabileceklerini savunurken, bazı araştırmacılara göre de Karaylar, Kıpçak Türkçesini benimsemiş Karaim mezhebine intisap etmiş Yahudiler olabilirler. Golden'a göre de "bir Yahudi cemaati olan Karaimlerin kökeni belki de Moğol istilalarının hemen öncesi dönemde Bizans Karaimlerinin yerleşmelerinde aranmalıdır³⁶". Dilbilimcilere göre Türk dilinin lehçe tasnifinde ses ve şekil bilgisi özelliklerinden hareketle Karay Türkçesi, *Fundamenta*'nın birinci cildindeki tasnifte, *Batı Grubu (Kıpçak-Kuman (~Koman) dilleri)* arasında yer alırken, Karl H. Menges'in tasnifinde, *Kuzey-Batı veya Kıpçak Grubu'nun Karadeniz Hazar Denizi Dilleri* arasında yer alır³⁷.

Bazı araştırmacılar tarafından Hazar Devleti'nin bakiyeleri olarak düşünülen Karay Türkleri, Museviliğin sadece Tevrat'ı kabul eden *Karai* mezhebine mensupturlar³⁸. Türk toplulukları arasında dinleri gereği farklı bir yere oturtulan Karay Türklerinin adları, bağlı buldukları mezhepten gelmektedir. Dolayısıyla bu etnik grup, kendi milli eşitliğini "din ve dilin genel etnogenezine" borçludur. Bu durum, halkı birleştirmiş ve aynı zamanda din adını, *etnonime* dönüştürmüştür³⁹.

Tarafımızdan 2013 yılının Mayıs ayında Karay Türklerinden 83 yaşındaki Szymon Juchniewicz'den (Fotoğraf 1) Litvanya-Trakai'de Karaylarla ilgili kelime ve metin derlemeleri yapılmıştır. Juchniewicz, derleme esnasında arada bir "biz kesinlikle Yahudi değiliz, biz Türk'üz, biz Hazarların torunlarıyız" demektedir. Anlaşılan ki o, Türkiye Türklerinin onların dinini, Yahudiliğin bir mezhebi/kolu olarak değil de ayrı bir din olarak görmesi gerektiği konusu üzerinde ısrarla duruyordu.

³⁵ Golden, *Hazar Çalışmaları*, 17-18, 33.

³⁶ Peter B. Golden, *Türk Halkları Tarihine Giriş*, çev. Osman Karatay (Çorum: KaraM Araştırma ve Yayıncılık 2006), 463.

³⁷ Çulha, "Kırım Karaylarının Halk Edebiyatı Kaynakları "Mecmualar", 34.

³⁸ Wilhelm Barthold, *İlk Müslüman Türkler* (İstanbul: Örgün Yayınevi, 2008), 209.

³⁹ Zajaczkowski, *Karaims in Poland*, 1-3.

Fotoğraf 1: Szymon Juchmiewicz

Türklerden Museviliği kabul eden bir diğer topluluk da yine Hazar Devleti'nin bakiyelerinden oldukları bazı araştırmacı tarafından kabul edilen Kırımçaklardır. Kırım+çak "küçültme eki" şeklinde oluşan kelimenin manası "Kırım'da oturan, Kırım sakini" anlamına gelmektedir. Yalnız bu Kırımçak Türkleri, sadece Tevrat'ı kabul eden Karay Türklerinden farklıdır, zira Kırımçaklar, Tevrat yanında Hahamların yorumlarından ibaret olan Talmud'u da kabul edip Talmud'da belirtilen yasa ve efsanelere de itimat ederler⁴⁰. Bilindiği üzere Talmud, Musevilerin bir arada yaşadıkları dönemde, bazı hahamların kutsal kitapları Tanah'ı modernleştirmek ve daha anlaşılır hale getirmek, sözlü gelenekte var olanları yazıya geçirmek amacıyla I.-VII. yüzyıllarda kaleme aldıkları bir kitaptır⁴¹. Kırımçaklar için bu sözlü gelenekler de çok değerlidir ve kabul edilip itimat edilmelidir. Karaylar gibi sayıları çok az olan Talmudist Kırımçaklar günümüzde *Kırım Akmescit'te* (~*Simferopol*) küçük bir cemaat halinde yaşamaktadırlar⁴².

Tevrat Yahudiliğini kabul eden Karaylar, Hazar Devleti'nin XI. yüzyılda dağılmasından sonra çoğunlukla *Kırım Gözleve* (~*Yevpatoriya*), *Bahçesaray* (~*Bahçisaray*), *Çufut Kale*, *Mangup Kale*, *Solhat*, *Sudak*, *Kefe* (~*Feodosya*) gibi yerlerde yaşarlar. Ayrıca *Armyanski Bazar*, *Akmescit* (~*Simferopol*), *Alma-Tarkhan*, *Basarhik*,

⁴⁰ Erdoğan Altınkaynak, "Karay-Kırımçak İlişkileri ve Musevi Dinli İki Türk Halkının Ayrışma Sebepleri", *Karadeniz-Black Sea-Чёрное Море* 1/1, 2008: 35-51.

⁴¹ Kaya, "İstanbul'daki Son Karaylar", 80.

⁴² Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Erdoğan Altınkaynak, *Kırımçaklar*, (Haarlem, 2006).

Biyuk-Osenbaş, Karasubazar, Or-Kapu, Taş-Corgan, Hanişkai, Habak ve Yagmurtha bölgelerinde de yaşamaktadırlar⁴³. Bugün Karaylar, *Ukrayna'da Luck (~Lutska) ve Halicz (~Galiç)* şehirlerinde, *Litvanya'da Trakai (~Troki), Vilnius (~Vilno) ve Ponevezis (~Ponevej~Peniewiez)* şehirlerinde, *Polonya'da Gdonsk, Varşova, Wrocław ve Opole* bölgelerinde dağınık gruplar halinde yaşamaktadırlar⁴⁴. XX. yüzyılın ilk yarısında Karay Türklerinin dinî önderi Süreyya Şapşal (~Seraya Szapszal), çalışmalarında Kırım Karayları ve diğer Doğu Avrupa Karay Türklerinin İsrail ile herhangi bir ilgisinin olmadığını ve Hazarların torunları/bakiyeleri olan Türkler olduğunu ortaya koymuştur⁴⁵.

Karai mezhebinde İslam dininin iman esaslarının hakayık-ı Kur'aniyye ile ispat ve izahının yapılması olarak açıklanan "Mütekellim" ve itikadî meselelerin yorumunda akla ve iradeye öncelik veren "Mu'tezile" felsefe doktrinleri ile Hanefi mezhebinin yasal prensiplerinin etkili olduğu da belirtilir. Öyle ki Karaylar, İslam'daki zekât gibi madenler hariç gelirlerinin % 10'unu fakirlere verirler. Hahamlık Yahudiliğine aykırı olarak, Türk Karayları Hz. İsa ve Hz. Muhammed'i Hristiyan ve İslam dinin peygamberleri olarak sayarlar⁴⁶. Karailik'te Hz. İsa ve Hz. Muhammed'e de inanılır. Mezhebin kurucusu Anan, Hz. İsa için "Meryem oğlu İsa zındık değildi. Tevrat'ı kötülemedi, yalanlamadı ve değiştirmedii" ifadelerini kullanırken Hz. Muhammed için ise "Muhammed hak peygamberdir. O da İsa gibi Tevrat'ı yalanlamadı, hükümlerini değiştirmeyi düşünmedi" demiştir⁴⁷. Fakat bu iki peygamberin, Hz. Musa şeriatına tabi oldukları, esas şeriat kitabının Tevrat olduğu ve Kur'an-ı Kerim ile İncil'in Tevrat'ın hükmünü kaldırmadığına inanılır. Hz. Davud'a gönderilen Zebur'a da önem verirler, günlük ibadetlerinde Zebur'dan dualar okurlar⁴⁸.

Karaylar yukarıda da belirtildiği gibi Tevrat'taki 10 Emre itaat etmektedirler. Karay Türklerinin önemli isimlerinden biri olan Abraham (~Avraam) Ben Şemuel Firkoviç de bir röportajında bu hususu şöyle ifade etmiştir: "Karay dininin temeli Eski Ahit, özellikle de Decalogue (On Emir)'dur. Karaylar, Talmud gibi sonradan yapılan ilaveleri kabul etmezler ve bunları yazılı yasalara

⁴³ Abdulkadir Öztürk, *Karay Türkçesinin Tarihî ve Çağdaş Kıpçak Türkçesiyle Karşılaştırmalı Söz Varlığı-Fiil, Yayınlanmamış Doktora Tezi* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2015), 89.

⁴⁴ İsmail Doğan-İlgi Kıvrakdal, "Karaim Türkleri", *Türkler*, 2002: 781-789; Mustafa Öner, *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*, (Ankara: TDK Yayınları, 1998), XXIII.

⁴⁵ Kevin Alan Brook, "The Genetics of Crimean Karaites", *Karadeniz Araştırmaları* 42, 2014: 71.

⁴⁶ Halina Kobeckaitė, "Litvanya-Karaim Türklerinin Etnik Kimliklerini Koruma Faktörleri", (çev. Emine Atmaca ve Reshida Adzhumerova), *Dil Araştırmaları*, 2017, 215-221; Kocaoğlu, "Karaycanın Bugünkü Durumu: Mykolas Firkovičius ile Mark Lavrinovičius'lerin Anısına", 8.

⁴⁷ Ahmet Susa, *Tarihte Araplar ve Yahudiler, İki İbrahim İki Musa İki Tevrat*, çev. Ahsen Batur (İstanbul: Selenge Yayınları 2015), 226.

⁴⁸ Kuzgun, *Hazar ve Karay Türkleri*, 194; Daşbadem, *Geçmişten Günümüze Yahudi Mezheplerinin Mesih Anlayışı ve Mesihî Hareketler*, 52.

karşı olarak değerlendirirler"⁴⁹. Bu hususta Karaylar, Tevrat'tan şu delili getirirler: "Size verdiğim buyruklara hiçbir şey eklemeyin, hiçbir şey çıkarmayın. Ama size bildirdiğim Tanrınız Rabb'in buyruklarına uyun."⁵⁰.

Karailik'in benimsediği iman esasları şunlardır:

- 1) *Bütün varlıkları yaratan Allah'tır.*
- 2) *Allah, âlem yaratılmadan önce vardı.*
- 3) *Âlem sonradan yaratılmıştır.*
- 4) *Allah, Musa'ya ve Tevrat'ta adı geçen diğer bütün Peygamberlere hitap etmiştir.*
- 5) *Musa'nın koyduğu kanunlar haktır.*
- 6) *Tevrat'ın dilini bilmek dini vecibedir.*
- 7) *Kudüs'teki "Mabet" dünya idarecilerinin makamıdır.*
- 8) *Mesihin gelmesine ve ilerde yeniden dirilmeye intizar haktır.*
- 9) *Hesap günü vardır.*
- 10) *Hesaptan sonra mükâfat ve ceza haktır*⁵¹.

Bilindiği üzere Tevrat, beş bölümden/kitaptan oluşmaktadır: 1) *Tekvin (Bereşit)*, 2) *Çıkış (Şemot)*, 3) *Levililer (Vayikra)*, 4) *Sayılar (Be-Midbar)*, 5) *Tesniye (Devarim)*. Tevrat farklı dönemlere ait dört metinden meydana gelmiştir⁵². Bunlar; *J veya Yahvist metin: Tanrı için JHVH ismini kullanır. E veya Elohist metin: Tanrı için Elohim ismini kullanır. D metin: D, Tesniye'nin bir kısmının redaksiyonundan ibarettir. P (Rahipler metni) metni: Kaynağı Levililer ve diğer bazı yazılar olan, bir grup tarafından kaleme alınan bir metindir*⁵³.

10 Emir, Eski Ahit'te ilk kez "Çıkış" kitabında 34 ila 35. bölümler arasında Hz. Musa'nın Sînâ Dağı'na çıkması ve orada Tanrı Yahve'nin ona 10 emrini bildirmesi şeklinde yer almaktadır⁵⁴.

Tevrat'ın "Çıkış" bölümündeki 10 Emir şöyle geçmektedir:

- 1) *Karşımda başka İlahların olmayacak*
- 2) *Kendin için oyma put, yukarıda göklerde olanın yahut aşağıda yerde olanın yahut yerin altında sulara olanın hiç suretini yapmayacaksın. Onlara eğilmeyeceksin, onlara ibadet etmeyeceksin.*
- 3) *Allah'ın, Rabb'in ismini boş yere ağzına almayacaksın.*

⁴⁹ Mykolas Firkovičius, "Karaims in Lithuania", *Baltic News Lithuen*, 1994: 34.

⁵⁰ (Tesniye, 4/2; Daşbadem, *Geçmişten Günümüze Yahudi Mezheplerinin Mesih Anlayışı ve Mesihi Hareketler*, 49.

⁵¹ Daşbadem, *Geçmişten Günümüze Yahudi Mezheplerinin Mesih Anlayışı ve Mesihi Hareketler*, 49-50.

⁵² Kazan, *Litvanya Karaylarına Ait Dini Metinler, I-IV.*, 15; M. Eliade-Ioan P. Couliano. *Dinler Tarihi Sözlüğü*, çev. Ali Erbaş, (İstanbul: İnsan Yayınlar 2018), 328.

⁵³ Eliade- Couliano. *Dinler Tarihi Sözlüğü*, 328.

⁵⁴ Kazan, *Litvanya Karaylarına Ait Dini Metinler*, 15.

4) *Sebt gününü takdis etmek için onu hatırında tut. Altı gün işleyeceksin ve bütün işini yapacaksın. Yedinci gün hiçbir iş yapmayacaksın.*

5) *Babana ve anana hürmet et.*

6) *Katletmeyeceksin.*

7) *Zina etmeyeceksin.*

8) *Çalmayacaksın.*

9) *Komşuna karşı yalan şهادet etmeyeceksin.*

10) *Komşunun evine tama' etmeyeceksin⁵⁵.*

Kuman (~Koman)-Kıpçak Türklerine ait olan Almanlar ve İtalyanlar tarafından XIV. yüzyılda derlenmiş Codex Cumanicus adlı eserde de "On Emir" geçmektedir⁵⁶:

1) *Teñrini sövgil barça üstinde (Tanrı'yı her şeyin üstünde sev!)*

2) *Teñrinin atı bile ant içmegil! (Tanrı'nın adıyla ant içme!)*

3) *Ulu künni awurlağıl! (Ulu günü 'cumartesi' ağırla!)*

4) *Ataņnı anaņnı hörmetlegil! (Anana babana saygı göster!)*

5) *Kişini öltürmegil! (İnsanları öldürme!)*

6) *Ogur bolmağıl! (Hırsızlık yapma!)*

7) *Hersek bolmağıl! (Sefih olma!)*

8) *Yalğan tanıklık bermegil! (Yalan yere tanıklık etme!)*

9) *Özge kişiniñ nemesi suhlanmağıl! (Başkasının malına hasetlik etme!)*

10) *Sewgil seniñ karındaşıñ seniñ kibi! (Kardeşini kendini sevdiğin gibi sev!)*

⁵⁵ Kitabı Mukaddes, "Çıkış", 1993: 20/3-17.

⁵⁶ Tekin- Ölmez, *Türk Dilleri-Giriş*, 42; Gülsevin, *Karay Türklerinin Dili*, 18.

Fotoğraf 2: Trakai'de Kenesadaki 10 Emir

Karaylar, günlük ibadet olarak sabah güneş doğduktan sonra ve akşam güneş battıktan sonra günde iki kez dua ederler. Ayrıca en çok dinlenme günü yani Şabat (< İbrânîce lişbot "iş bırakma") veya Sebt günü, bayram ve oruç günlerinde dualar edilir. Karaylarda oruç ibadeti de mevcuttur. Derlenen bilgiye göre temelde üç çeşit oruç bulunmaktadır. Bunlar; su içmenin mümkün olduğu oruç, gündüzleri su içilmeyip yemek yenilmeyen oruç ve adak oruçları, on gün oruçları, et yenmeyen yedi gün oruçlarıdır. Karay Türkleri her yıl genellikle Ağustos ayına denk gelen Baran (koç) gününde Tengri'nin rızasını kazanmak için Kudüs'e dönerek/yönelerek kurban keserler. Karaylarda hac ibadeti de vardır. Karay çocukları doğduktan sekiz gün içinde Şabat elbisesi içinde sünnet ettirilir. Karay Türkleri bugün belli zamanlarda ikinci kutsal mekânları olan Akmescid yakınlarındaki Çufut (~Çift) Kale ve Bahçesaray şehrinde Kırk-Yer bölgesinde Balta Tiymez (~Balta dokunmaz, değemez, vurulamaz) Mezarlığı'nı ziyaret etmektedirler. Karaylar için Balta Tiymez Mezarlığı çok önemlidir. Çünkü orada, kendi ailelerinin kökü/kökleri olarak inandıkları ağaçlar yani terekler mevcuttur. Her ailenin bir kayın ağacı olduğu gibi bu ağacın kuruması veya yok edilmesi hâlinde ailenin soyunun kuruyacağına inanılır. Dolayısıyla Karaylar için burası çok kutsal bir mekândır. Ayrıca yılda bir kez dünyanın değişik yerlerindeki

Karaylar tanışmak ve kaynaşmak gayesiyle Kırım Gözleve’de toplanmakta bu mezarlığı ziyaret edip bu ağaçlara dua okumaktadırlar⁵⁷.

Kırım Karay Türkleri, Kırım’daki bu iki kaleyi çift kale diye adlandırmışlardır. Kırım Karay Türkçesinde çift kelimesi “çuft veya çufut” diye söylenmektedir. Yani kalenin ismi, *Çuft-Kale* veya *Çufut Kale*’dir. Bugün bazı araştırmacılar, bu kalenin adını “Cıftkale” yani Yahudi Kalesi diye adlandırmaya ve özellikle bu şekilde literatüre yerleştirme hususunda ısrar etmektedir. Hem Kırım’da hem de Litvanya’da yaşayan Karay Türkleri bu duruma şiddetle karşı çıkmaktadır⁵⁸.

Karayların ibadet ve cenaze merasimlerinde kesinlikle müzik yoktur. İlahiler okunur, ağıt yakılıp türküler söylenir. Ölüler için yas tutarlar. Yedi gün evden çıkılmaz, ölü evinde yemek pişmez ve kesinlikle et yemezler. Mezarlıklarda ölüyü, ölünün başını kiblelerine çevirerek gömerler. Karaylarda kible Siyon Dağı’ndaki Süleyman mabedi yani “Bet Ha Miktaş”a (~Ağlama Duvarı) doğrudur⁵⁹. Ölüyü ayak kısmı güneye, baş kısmı ise kuzeye gelecek şekilde yatırılır. İstanbul Karay Hasköy mezarlığında -İslamiyet’in tesiriyle olsa gerek- musalla taşı mevcuttur. Ölü için 1. ve 4. haftalar ile 11. ayda dua okunur, yemekli mevlidi andıran tören icra edilir. Gelenek olarak evin kapısına nazardan korunmak için bir at nalı asılır. Naaş üzerine demir parçası konulur. Cenazeye katılanlar tabuta mendil sürerler, eve dönünce ellerini ve sürdükleri mendili hemen yıkarlar. Ölü evindeki saat durdurulur. Evdeki aynanın kırılmasını uğursuzluk sayarlar. Ölünün bulunduğu yerde ateş, mum veya herhangi bir ışık yakılır. Her ölüm yıldönümünde ölenin yakınları bir gün yas orucu tutarlar⁶⁰.

Karay Türklerinin İbadet Evi: Kenesa

Tarafımızdan 20 Mayıs 2013 tarihinde Hazan Seraya (~Süreyya) Şapşal’ın (1873 Bahçesaray-1961 Vilnius)⁶¹ doğum gününü kutlamak için Trakai’de Karaimu Sokağı’ndaki Karay Türklerinin kenesasına ziyarete gidilmiştir (Fotoğraf 3-4). Kenesa, Doğu Avrupa Karaiti veya Fars sinagogu (~sunagoge) için kullanılan bir

⁵⁷ Bu bilgi <https://www.beyaztarih.com/makale/istanbulun-solan-rengi-karay-turk-cemaati> sitesinden alınmıştır (Erişim tarihi: 8.3.2020; 1: 20); ayrıca bazı bilgiler, Litvanya Trakai’de yaşamakta olan Karay Türkü Szymon Juchniewicz’den 25.05.2013’te tarafımızdan yapılan derlemeler neticesinde yazılmıştır.

⁵⁸ Erdoğan Altınkaynak, *Tozlu Zaman Perdesinde Kırım Karayları*, (Haarlem: Türkistan ve Azerbaycan Araştırma Merkezi, 2006): 67.

⁵⁹ Kaya, “İstanbul’daki Son Karaylar”, 88.

⁶⁰ Bu bilgi <https://www.beyaztarih.com/makale/istanbulun-solan-rengi-karay-turk-cemaati> sitesinden alınmıştır (Erişim tarihi: 8.3.2020; 1: 20); ayrıca bazı bilgiler, Litvanya Trakai’de yaşamakta olan Karay Türkü Szymon Juchniewicz’den 25.05.2013’te tarafımızdan yapılan derlemeler neticesinde yazılmıştır.

⁶¹ Seraya (~Süreyya) Şapşal’ın hayatı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Hasan Eren, *Türklük Bilimi Sözlüğü I. Yabancı Türkologlar*, (Ankara: TDK Yayınları, 1998), 308-309.

terimdir. Karaylar, Tora (~Tevrat) okumadan ve kenesaya girmeden önce ayaklarını ve ellerini yıkayarak İslamiyet'teki abdeste benzer bir tür abdest aldılar (Fotoğraf 7). Yahudilerden farklı olarak İstanbul'da yaşayan Karaylar gibi Trakai'de yaşayan Karaylar da kenesada ayakkabılarını çıkarırlar. Bunun nedeni, Hz. Musa Peygamber'in Sina Dağı'nda 10 emri aldığı zaman oranın kutsal toprak kabul edilip Musa Peygamber'in üstündeki şalı ve ayakkabıları çıkararak secde ettiği içindir. Hazandan Karay Türklerinin sarhoş olarak asla kenesaya girmedikleri öğrenildi. İbadet için erkekler, dua mantosu ve takke giydiler. Erkekler giriş katında (Fotoğraf 5), kadınlar başları örtülü olarak üst katta ibadet ettiler (Fotoğraf 6)⁶². Trakai'deki kenesa iki katlıdır. Kırım'daki kenesa ise üç katlıdır. Kırım'daki kenesada ibadet için ilk katta erkekler, ikinci katta başları örtülü kadınlar, üçüncü katta çocuklar ibadet etmektedirler. Trakai'deki kenesada çocuklar, üçüncü kat olmadığı için ikinci katta kadınlarla birlikte dua ettiler. Elllerinde Karay Türkçesiyle yazılmış dua kitapları vardı. Karaylar ayinlerinin başlangıcında "Ey İsrailoğlu" demediler, "Ay Karayoğlu" dediler. Genel Yahudi dininin aksine Karay dininde ruhbanlık sınıfı yoktur. Yahudilikte ise hayatın her safhasında etkisi açıkça hissedilebilen din adamlığını meslek olarak icra eden tüm kişilerin nitelendirilmesinde kullanılan ruhban sınıfı terimi mevcuttur. Bu ruhban sınıfı Yahudilerin ibadet ettikleri sinagogda da kendisini açık ara hissettirir. Trakai'deki Karaylar, din adamları olan "Hazan" (~Gazan, Gahan, Gabay) yönetiminde hem İbrânîce hem de Karay Türkçesiyle dualar okudular. Hazandan, kenesada yapılan ayinlere İbrânîce *tefilla-tefillah* adı verildiği öğrenildi. Dua esnasında hazanın ve erkeklerin ara diz üzerine çöktükleri ve secde ettikleri görüldü. Kadınlar ise diz çökmediler ve secde etmediler. Ellerini açarak dua ettiler, duanın bitiminde ellerini yüzlerine götürüp sıvazladılar.

Litvanya'da yaşayan Karaylar, Yahudiler gibi tanrılarına Ahd-i Atık'te Tanrı'nın özel adı olarak geçen İbrânîce kelime olan "Yehova (~YeHoWaH)" demezler, Türk oldukları için Türkçe Tengri (> Tanrı) kelimesini veya Müslüman Tatar Türklerinin etkisiyle olsa gerek "Alla" kelimesini Rableri için kullanırlar. Karaim takvimindeki kutsal günler büyük ölçüde Hristiyanlığın dini kitabı olan İncil'e uyumluluk gösterir. Bir başka deyişle Karaimlerin dini ayin günleri Kitab-ı Mukaddes metnine sıkı sıkıya bağlı kalınmak suretiyle belirlenmiştir. Bütün kutsal günler, yukarıda da ifade edildiği gibi kenesa adı verilen ibadet evlerinde

⁶² Sinagoga edebe uygun kıyafetle ve başörtülü olarak girilir. Başı açık sinagoga girmek Tanrı'ya büyük saygısızlık kabul edildiğinden Yahudi erkekleri buraya girerken "kipa" denilen bir tür takke giyer ve kadınlar da başlarını örterler. Kadınlar ibadete doğrudan katılmayıp "mehitza" adı verilen ayrı bir bölümde erkeklerin ibadetine eşlik edebilirler (Ayrıntılı bilgi için bk. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/sinagog> (Erişim tarihi: 2.1.2020; 17: 34)).

kutlanır. Karaim Takvimi'ne kutlamalar, yıl dönümleri, Cumartesi ayinleri, günlük ibadetler, ulusal bayramlar ve daha önemsiz ritüeller dâhil edilmiştir⁶³.

Karay Türklerinin ibadet evi kenesa, Yahudilerin ibadet evi olan sinagoglardan (~sunagoge) farklı bir simgesel içeriğe de sahiptir. Son zamanlarda Türkiye'deki bazı iç mimarların bu konu üzerinde çeşitli çalışmalar yaptıkları görülür⁶⁴.

Fotoğraf 3: Litvanya-Trakai Kenesası

⁶³ Mykolas Firkovičius-Karina Firkavičiute-Vlademiras Maškevič, Karaj Kalendarı 2001-1051, (Litvanya 2001), 12; Ayan, "Karaim Takvimi", 121.

⁶⁴ Ayberk, "Litvanya Karaylarının Tarihi ve Kenesa Örnekleri Bağlamında Trakai Karay Kenesası'nın İç Mekânına İlişkin Bir İnceleme", 75-112.

Fotoğraf 4: Litvanya-Trakai Kenesası

Fotoğraf 5: Litvanya-Trakai Kenesasının Aşağı Katı⁶⁵ (erkeklerin ibadet ettiği yer)

⁶⁵ Bu fotoğraf, Ayberk'in "Litvanya Karayları'nın Tarihi ve Kenesa Örnekleri Bağlamında Trakai Karay Kenesası'nın İç Mekânına İlişkin Bir İnceleme", 101 makalesinden alınmıştır.

Fotoğraf 6: Litvanya-Trakai Kenesasının Yukarı Katı (kadınların ibadet ettiği kat)

Fotoğraf 7: Litvanya-Trakai Kenesası⁶⁶

⁶⁶ Bu fotoğraf, Ayberk'in "Litvanya Karayları'nın Tarihi ve Kenesa Örnekleri Bağlamında Trakai Karay Kenesası'nın İç Mekânına İlişkin Bir İnceleme", 98 makalesinden alınmıştır.

Fotoğraf 8: Litvanya-Trakai Kenesası⁶⁷

Sonuç

Türklerin tarihten günümüze değin Şamanizm (Sibirya ve Orta Asya topluluklarında), Budizm, Maniheizm, İslamiyet, Hristiyanlık ve Musevilik gibi çeşitli inanç sistemlerini kabul ettikleri görülmektedir. Bu dinsel çeşitliliğin içerisinde dinler tarihçileri tarafından Museviliğin bir mezhebi konumunda değerlendirilen “kutsal yazıyı okuyanlar/bilenler” anlamında Karailik’i kabul eden Karay Türkleri, diğer Müslüman ve Hristiyan Türk toplulukları içerisinde gün geçtikçe azalan nüfuslarıyla ayrı bir öneme ve yere sahiplerdir. Bu Türkler, Tanah’ı (~Tora (Tevrat), Neviim (Peygamberler), Ketuvim (Kitaplar) kabul etmeleri ve Rabbânî Yahudiliğin sözlü Tevrat olarak nitelendirdiği ve yazılı geleneğin açıklaması olarak gördüğü Talmud İbrânî literatürünün otoritesine karşı çıkmaları ile de Rabbânist Yahudilerinden ayrılırlar. Ayrıca bazı konularda, ana damar Yahudilikle benzerlikleri olsa da günlük yaşamı etkileyen birçok hususta farklı dinî kabullerinin ve uygulamalarının olduğu görülür.

Türkiye’de Karay Türkleri üzerine yapılan çalışmaların çok fazla bulunmaması, bu topluluk hakkındaki bilgilerin yetersiz kalmasına yol açmıştır. Günümüzde Doğu Avrupa (Litvanya, Polonya, Ukrayna), Kırım (Çuft (~Chufut) Kale) ve Türkiye’de (Hasköy, Balat, Galata) küçük bir nüfusa sahip Karay Türklerinin hem din hem de dil malzemeleri oldukça değerlidir. Onların dili, dilbilimciler tarafından yok olmak üzere olan diller (~tehlikedeki diller) içerisinde

⁶⁷ Bu resim, Bülent Ayberk’in “Litvanya Karayları’nın Tarihi ve Kenesa Örnekleri Bağlamında Trakai Karay Kenesası’nın İç Mekânına İlişkin Bir İnceleme”, 99 makalesinden alınmıştır.

gösterilmektedir⁶⁸. Kuman (~Koman)-Kıpçak Türkçesinin önemli bir sözlüğü olan *Codex Cumanicus* ile Karay Türkçesi arasında ses, şekil bilgisi ve söz varlığı yönünden paralelliklerin olması (10 Emir), Karay Türkçesinin diğer Türk lehçeleri içerisinde ayrı bir konuma yerleştirilmesine vesile olmaktadır.

İŞARETLER

- (~) : Birbirinin yerine geçen (alternanslı) şekilleri gösterir.
(<) : Gelişmenin yönü
(>) : Gelişmenin yönü
(+) : İsme bağlanmayı, isim kategorisini gösterir.
/.../ : Sesbirim

⁶⁸ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Timur Kocaoğlu, "Karayca: Türk Dilinin Kaybolmakta Olan Bir Kolu" Omeljan Pritsak Armağanı / A Tribute to Omeljan Pritsak (Hazırlayanlar: Mehmet Alpargu ve Yücel Öztürk), (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları, 2007), 237-282.

KAYNAKLAR

- Altınkaynak, Erdoğan. *Tozlu Zaman Perdesinde Kırım Karayları* (Türkistan ve Azerbaycan Araştırma Merkezi, 2006).
- Altınkaynak, Erdoğan. *Kırımçaklar* (Haarlem, 2006).
- Altınkaynak, Erdoğan. "Karay-Kırımçak İlişkileri ve Musevi Dinli İki Türk Halkının Ayrışma Sebepleri", *Karadeniz-Black Sea-Черное Море*, 2008: 35-51.
- Artamonov, M. İ. *Hazar Tarihi Türkler, Yahudiler, Ruslar* (İstanbul: Selenge, 2004).
- Ayan, Ergin. "Karaim Takvimi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2011: 115-126.
- Ayberk, Bülent. "Litvanya Karaylarının Tarihi ve Kenesa Örnekleri Bağlamında Trakai Karay Kenesasının İç Mekânına İlişkin Bir İnceleme", *Mimarlık ve Yaşam Dergisi*, 2018: 75-112.
- Barthold, Wilhelm. *İlk Müslüman Türkler* (İstanbul: Örgün Yayınevi, 2008).
- Besalel, Yusuf. *Osmanlı ve Türk Yahudileri*, (İstanbul: Gözlem Yayınları, 1999).
- Brook, Kevin Alan. *Bir Türk İmparatorluğu Hazar Yahudileri*, çev. İsmail Tulçalı (İstanbul: Nokta Kitap2015).
- Brook, Kevin Alan. "The Genetics of Crimean Karaites", *Karadeniz Araştırmaları*, 2014: 69-84.
- Çulha, Tülay. "Kırım Karaylarının Halk Edebiyatı Kaynakları Mecumualar", *Folklor/Edebiyat*, 2010:33-42.
- Daşbadem, İlknur. *Geçmişten Günümüze Yahudi Mezheplerinin Mesih Anlayışı ve Mesihî Hareketler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi (Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Dinler Tarihi Bilim Dalı 2008).
- Doğan, İsmail-İlgi Kıvrakdal. "Karaim Türkleri", *Türkler*, 2002: 781-789.
- Doğruer, Semra. *Karay (Karaim) Türklerinin Sözlü Edebiyatı*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi (Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2007).
- Dunlop, D. M. *Hazar Yahudi Tarihi* (İstanbul: Selenge Yayınları, 2008).
- Eliade, M.- Ioan P. Couliano. *Dinler Tarihi Sözlüğü*, çev. Ali Erbaş (İstanbul: İnsan Yayınlar 2018).
- Eren, Hasan. *Türklük Bilimi Sözlüğü I. Yabancı Türkologlar* (Ankara: TDK Yayınları, 1998).
- Firkovičius, Mykolas-Karina Firkavičiute-Vlademiras Maškeviç. *Karay Kalendary, 2001-1051*, (Litvanya, 2001).
- Firkovičius, Mykolas. "Karaims in Lithuania", *Baltic News*, 1994: 34-35.
- Grişin, Y. *Pol'sko-Litovskiy Tatarı: Vzgl'yad Çerez Veka Kazan'*, (Tatarskoye Knijnoye İzdatel'stvo, 2000).

Golden, Peter B. *Hazar Çalışmaları*, çev. Egemen Çağrı Mızrak,(İstanbul: Selenge Yayınları, 2006).

Golden, Peter B. *Türk Halkları Tarihine Giriş*, çev. Osman Karatay,(Çorum: KaraM Araştırma ve Yayıncılık, 2006).

Golden, Peter B. "Khazar Studies: Achievements and Perspectives", In Peter B. Golden (*Haggai Ben-Shammai and András Róna-Tas*), *The World of the Khazars*, (Leiden: Brill, 2007), 7-57.

Gökbel, Ahmet. *Kıpçak Türkleri (Siyasi ve Dini Tarihi)* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2000).

Gülsevin, Selma. *Karay Türklerinin Dili* (Ankara: TDK Yayınları, 2016).

Günay, Ünver-Harun Güngör. *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dini Tarihi* (İstanbul: Berikan Yayınevi, 2015).

Harviainen, Tapani. "Signs of new life in Karaim Communities", (Norway: In Ethnic Encounter and Culture Change. Papers from Third Nordic Conference on Middle Eastern Studies, 1997), 72-83.

Kara, Ali Onur. "Karai Mezhebi ve Karay Türkleri", *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, 2017:55-58.

Kaya, Perihan. "İstanbul'daki Son Karaylar", *Jofell Journal of Endangered Languages/Tehlikedeki Diller Dergisi*, 2015:79-106.

Kazan, Özlem. *Litvanya Karaylarına Ait Dini Metinler, I-IV*, Yayımlanmamış Doktora Tezi (İstanbul: Marmara Üniversitesi 2002).

Kitabı Mukaddes. "Çıkış" (İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 1993).

Kobeckaitė, Halina. "Litvanya-Karaim Türklerinin Etnik Kimliklerini Koruma Faktörleri", (çev. Emine Atmaca ve Reshida Adzhumerova), *Dil Araştırmaları*, 2017: 215-221.

Kocaoğlu, Timur. "Karayca: Türk Dilinin Kaybolmakta Olan Bir Kolu" Omeljan Pritsak Armağanı / A Tribute to Omeljan Pritsak (Hazırlayanlar: Mehmet Alpargu ve Yücel Öztürk), (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları, 2007), 237-282.

Kocaoğlu, Timur. "Karaycanın Bugünkü Durumu: Mykolas Firkovičius ile Mark Lavrinovičius'lerin Anısına", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 2017: 2-17.

Kuzgun, Şaban. *Hazar ve Karay Türkleri* (Ankara: Bilge Kültür Sanat Yayınevi, 1985).

Kuzgun, Şaban. "Hazarlar ve Karaylar", *Yeni Türkiye Türk Dünyası Özel Sayısı II*, 1997: 1713-1719.

Kuzgun, Şaban. "Karay Türkeri'nin Dünü Bugünü", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Şaban Kuzgun Armağanı*, 2000: 1-4.

Kuzgun, Şaban. *Türklerde Yahudilik ve Doğu Avrupa Yahudilerinin Menşei Hazar ve Karay Türkleri* (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2015).

Öner, Mustafa. *Bugünkü Kıpçak Türkçesi* (Ankara: TDK Yayınları, 1998).

Öztürk, Abdulkadir. *Karay Türkçesinin Tarihî ve Çağdaş Kıpçak Türkçesiyle Karşılaştırmalı Söz Varlığı-Fiil*, Yayımlanmamış Doktora Tezi (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2015).

Prohorov, Dmitriy Anatolyeviç. "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısı-XX. Yüzyılın Başlarında Tavriya Vilayeti Karaim Türklerinin Etnik ve Dil Durumu", (çeviren: Emine Atmaca-Reshida Adzhumerova), *Gazi Türkiyat*, 2013: 209-214.

Susa, Ahmet. *Tarihte Araplar ve Yahudiler, İki İbrahim İki Musa İki Tevrat*, çev. Ahsen Batur (İstanbul: Selenge Yayınları 2015).

Şişman, Simon. "İstanbul Karayları", *İstanbul Enstitüsü Mecmuası*, 1957: 97-102.

Tekin, Talat - Mehmet Ölmez. *Türk Dilleri-Giriş* (İstanbul: Yıldız Dil ve Edebiyat, 2013).

Togan, Zeki Velidi. "Resîd-ûd-din tabîb. rasîd al-din tabîb (1248-1318) fazlallah b. 'Imâd al-davla abu'l-hayr b. 'alî", *İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1988).

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. *Karailik maddesi*, yazarı: Mustafa Sinanoğlu, c. 24, s. 424-426. <https://islamansiklopedisi.org.tr/karailik> (Erişim tarihi: 12.12.2019; 12: 45).

Ulutürk, Muammer. "Litvanya Trakai'de Yaşayan Günümüz Musevi Karay Türkleri ve Kültürel Mirasları", *Turkish Studies*, 2018: 275-292.

Zajaczkowski, Ananiasz. *Karaims in Poland* (Państwowe Wydawn Naukowe, 1961), 1-35.

GENEL AĞ KAYNAKLARI

http://www.vilnius.skynet.lt/story_thtml (Erişim tarihi: 05. 05. 2019; 18: 14)

http://www.vu.lt/site_files/InfS/Leidiniai/Vilnius_University_1579_2004.Pdf (Erişim tarihi: 15.10.2019; 12: 12).

<http://www.vu.lt/en/about-us/history> (Erişim tarihi: 15.10.2019; 09: 15).

<http://dic.academic.ru/dic.nsf/brokgauzefron> (Erişim tarihi: 15.12. 2019; 17: 17)

<http://www.ozu-turk.com> (Erişim tarihi: 30.12.2019; 18: 50)

<https://www.beyaztarih.com/makale/istanbulun-solan-rengi-karay-turk-cemaati> (Erişim tarihi: 8.3.2020; 1: 20).

<https://islamansiklopedisi.org.tr/sinagog> (Erişim tarihi: 2.1.2020; 17: 34).